

Urbanov (kraj Vysočina)

Pavel Vlček

Obec Urbanov (okres Jihlava) je starobylá farní vesnice na bývalé Jihlavské silnici z Telče ke Stonařovu. Katastr obce tvořily především pole, louky a pastviny, lesy byly v menšině a plocha rybníků byla bezvýznamná. Vsi protéká Moravská Dyje a Nevcehelský potok. Katastr obce spolu s Ořechovem a Žatcem, které sousedí s Urbanovem na jihozápadě a na jihu, tvoří menší rozlohu než území vsí nacházejících se od něj na severozápad (Sedlejov, kde také byla nejbližší železniční stanice) a severovýchod (Nevcehle).

Jistě nejpozoruhodnější památkou Urbanova (Vrbanow, Urbanau, Urbanow) je prastarý kostel sv. Jana Křtitele, který měl nepochybně rozhodující úlohu i při založení vlastní vsi.¹ Jeho dominantní postavení na nejvyšším bodě obce, nad údolím Moravské Dyje, které zde má spíše podobu potoka, přímo svádí k hypotéze, že stál nedaleko tvrze, již by bylo možné lokalizovat na místo dnešní rozlehlé fary. Stáří kostela přesvědčivě určuje především zachovaný pozdně románský portál, skrytý na jižní straně lodi v předsíni. Václav Richter pak vznik románského kostela vřadil do doby kolem roku 1220. Jednoznačně tak předpokládal existenci panského sídla, neopevněného románského dvorce umístěného jižně od kostela a spojeného s panskou emporou v jeho interiéru, jak podle něj naznačuje poloha kostela na skále. Také areál někdejšího hřbitova, který kostel obklopoval, byl podle Václava Richtera patrně na severu omezen zbytkem bývalého suchého příkopu.²

Vlastnictví Urbanova v nejstarších dobách není známé, první zápis totiž pochází až z roku 1355, kdy Štěpán a Hynek z Březnice (synové Tluksovi) vložili Urbanov s právem podacím a vsí Ořechovem do desek zemských ve prospěch Bohunka z Volfířova.³

Předpokládá se ale, že Urbanov byl původně zbožím zeměpanským. Po Urbanovu se ve 14. století psali Čeněk a Dluhomil, v roce 1376 Hebart z Janovic a po několika dalších majitelích

¹ K historii obce a jejím památkám viz EICHLER, Karel, *Zapomenuté pouti k sv. Barboře na starém hřbitově Urbanovském*, 1888; TIRAY, Jan, *Vlastivěda moravská, II. Místopis Moravy, IV. Jihlavský kraj. Telecký okres*, Brno 1913; HOSÁK, Ladislav, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, I. svazek, Ostrava 1967, s. 105; BARTOŠ, Josef – SCHULZ, Jindřich – TRAPL, Miloš, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960*, XII. svazek, Ostrava 1990, s. 298–299; RICHTER, Václav, Farní kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově, *Vlastivědný sborník Vysočiny. Oddíl věd společenských* 8, 1992, s. 41–55; idem, Farní kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově, *Sborník prací filosofické fakulty brněnské university* 39–41, F 34–36, Brno 1990–1992, s. 71–86; NOSEK, Jan – MAREK, Jan (eds.), *Urbanov*, Urbanov 1994; NEKUDA, Vladimír et al., *Vlastivěda Moravská – Dačicko, Slavonicko, Telčsko*, Brno 2005, s. 192, 998–1000; BORSKÝ, Pavel, Kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově u Telče, *Průzkumy památek* XVI, 2009, č. 2, s. 139–147.

² RICHTER, Václav, Farní kostel sv. Jana Křtitele v Urbanově, in: Jan Nosek – Jan Marek (eds.), *Urbanov*, Urbanov 1994, s. 5–7.

³ TIRAY (pozn. 1), s. 371.

známe z roku 1385 Oldřicha z Volfířova. Konečně v roce 1419 (podle jiných zdrojů 1420) prodal Mareš z Volfířova Urbanov a Ořechov Janu z Hradce a ten je připojil k telčskému panství.⁴ S vlastníky telčského majetku se tak měnili i vlastníci Urbanova. Jedinou dědičkou rodu pánů z Hradce byla sestra posledního majitele Telče, Jáchyma z Hradce, který zemřel v roce 1604. Lucie Otýlie se v roce 1602 provdala za Viléma Slavatu z Chlumu a Košumberka, telčské panství pak přešlo na jejich druhorozeného syna Jáchyma Oldřicha († 1645) a poté na synovce Ferdinanda Viléma Slavatu. Zatímco dříve spadal Urbanov pod rychtu ve Zvolenovicích,⁵ za Slavatů vznikla samostatná urbanovská rychta.⁶

Poslední mužský potomek Slavatů byl členem karmelitského řádu, a tak se dostalo telčské panství pod poručenskou správu za nezletilého Františka Antonína Lichtenštejn-Kastelkorna. Ten byl synem Marie Barbory Slavatové, provdané za Kryštofa Filipa Lichtenštejn-Kastelkorna. Také tato rodová linie vymřela v roce 1761 bez mužských potomků a telčské panství přešlo do vlastnictví rodu Podstatských (posléze Podstatských-Lichtenštejnů), protože vdovu po Františku Antonínu, Marii Johannu († 1796), rozenou hraběnkou z Türrheimu, si vzal hrabě František Valerián Podstatský († 1741). Součástí telčského panství byl Urbanov až do konce patrimoniální správy v polovině 19. století. Poté se dostal do soudního okresu telčského a hejtmanství dačického. K Urbanovu patřily mezi lety 1850 a 1867 osady Ořechov a Žatec.⁷ Ořechov pak byl znovu připojen k Urbanovu v roce 1976 a Žatec roku 1980.

Urbanov patřil k větším vesnicím počtem obyvatel, nikoliv velikostí půdního fondu. Jednotliví osedlí totiž vesměs neobhospodařovali lánové polnosti, ale role menšího rozsahu, takže v pozdějším vývoji (ale ještě v 18. století) zde převažovali čtvrtníci (čtvrtlánici), tedy vlastně chalupníci. Jednalo se tak o poměrně malá hospodářství. Pokud rozdělíme usedlosti podle jejich velikosti, zjistíme pozoruhodné hierarchické uspořádání vesnice, které patrně vychází z původního rozdělení rustikální půdy. Zhruba se tak jednalo o rozdělení šesti až sedmi lánů mezi šest až sedm hospodářských usedlostí při původní lokaci. Celková plocha rozdělené orné půdy činila orientačně 104 ha, tedy asi třetinu celkové výměry katastru.⁸ Zajímavé je srovnání rozlohy polí, luk a lesů v roce 1835 na mapách stabilního katastru

⁴ Ibidem, s. 374.

⁵ NEKUDA et al. (pozn. 1), s. 192.

⁶ TIRAY (pozn. 1), s. 374. V rychtářství se od josefínských dob střídali Marečkové – Jiří, František (1815), další František, Josef. V matrikách se podařilo zachytit pouze „Františka Marečzka“ označeného jako rychtář v roce 1817 a 1819. Viz ibidem, s. 370; MZA Brno, Fara Urbanov, Matrika narozených 1784–1821.

⁷ TIRAY (pozn. 1), s. 32; BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL (pozn. 1), s. 298.

⁸ Za předpokladu, že zde lán představoval asi 30 jiter.

s dnešním rozsahem. Rozdíly jsou vskutku minimální, i když jednotlivá malá políčka byla během kolektivizace zemědělství scelena a toto scelení je zachováno i dnes.

Již v raném novověku, nepochybně před rokem 1580, došlo k rozdělení původních polností a usedlostí. Patrně do rovnocenných částí se rozdělily grunty na místě pozdějších čp. 22/23, 26/24 a 18/19, z nichž poslední ale mohl být již mladším statkem než lokačným. Zatím volná plocha na západní straně cesty na Starou Říši byla zastavěna menšími hospodářskými usedlostmi (chalupami) čp. 7, 8, 9, 10 a 11, přičemž poslední chalupa čp. 17 byla vybudována na opačné straně cesty. Nepříliš obvykle až na konci intravilánu se objevuje kovárna (čp. 12), obecní pastouška (čp. 15), které se běžně nacházely uprostřed návsi, a také celá řada domků řemeslníků.

Urbář v Urbanově vypočítává k roku 1580 celkem 18 lidí osedlých, největší rozsah polí měl Dvořák s 5/4 lánu, dále zde byl jeden celoláník, tři třičtvrtělánici, dva poloviční (půllánici), pět čtvrtníků a jeden chalupník, počet doplňovalo pět podsedků. V urbáři z 16. století je rovněž zmíněn „šenkýř na krčmě“.⁹ Během třicetileté války zůstalo v Urbanově šest domů pustých, přesto je už k roku 1650 uvedeno v obci 22 osedlých.¹⁰ To je poněkud v rozporu s lánovým rejstříkem z roku 1671, který však uvádí pouze majitele pozemků. Podle tohoto zdroje zde nejbohatším sedlákem – ve shodě s urbářem pánů z Hradce – byl příslušník rodiny Dvořáků, konkrétně „Jan Dworžak před Martinem Dworžakem“, který měl 5/4 lánu. Druhý sedlák měl jeden lán a další trojice sedláků obhospodařovala polnosti o rozloze 3/4 lánu a půllánici byli dva, čtvrtníci čtyři a zbývajících šest osedlých tvořili domkáři („ohne Acker“) s výjimkou „Wawrżincze Picżula“, u něhož je poznamenáno, že má mlýn s jedním náhonem. Celkem tedy jen sedmnáct osedlých.¹¹ Tereziánský katastr uvádí v obci šest sedláků, čtyři čtvrtníky a pět chalupníků.¹²

Roku 1834 je v obci zmíněno 30 domů (tento počet odpovídá číslování indikační skici z roku 1835) s celkem 183 obyvateli.¹³ V roce 1843 žilo podle vceňovacího operátu v Urbanově již 213 obyvatel v celkem 31 domech, přičemž se jednalo o 46 domácností (v průměru tedy 4,6 osob na domácnost).¹⁴ Struktura majitelů se od 16. století přece jen změnila, zůstali dva nejbohatší sedláci, ale došlo k dalšímu dělení polností. Zanikli tak třičtvrteční lánici a nebývale vzrostl počet čtvrtníků. Uvádění jsou k roku 1843 dva lánici, čtyři

⁹ TIRAY (pozn. 1), s. 374.

¹⁰ Ibidem, s. 370.

¹¹ Lánové rejstříky, Telč, MZA Brno, sig. 319a, fol. 94, 94r, 95.

¹² NEKUDA et al. (pozn. 1), s. 998.

¹³ HOSÁK (pozn. 1), s. 105; Stab. kat. – indikační skica, Urbanov (Urbanau), 1835,

<https://www.mza.cz/indikacniskici/index.php#show:MOR278218350> (vyhledáno 8. 6. 2017).

¹⁴ NEKUDA et al. (pozn. 1), s. 998.

pololánici a deset čtvrtníků, dále deset domkářů bez půdy, což by znamenalo, že zde zůstávalo ještě asi dvanáct chalupníků s malými pozemky. Počet 31 domů doplňovala fara a dva mlýny.¹⁵

Vývoj počtu obyvatelstva v Urbanově ukazuje proti nejstaršímu stavu po přechodném vzrůstu soustavný pokles. V roce 1790 to bylo 192 osob a v roce 1840 183 obyvatel. Vyšší čísla z konce 19. století (v roce 1900 zde žilo 239 lidí) roku 1910 opět klesla na 203 osob.¹⁶ Na této úrovni se počet obyvatel na dlouhou dobu ustálil a po druhé světové válce dochází k dalšímu úbytku obyvatelstva, jako tomu na venkově bylo takřka v celém tehdejší Československu.¹⁷ V roce 1947 zde bylo 189 osob a roku 1982 již jen 133 lidí. V roce 2013 bylo zaznamenáno pouhých 124 obyvatel. Zároveň ale dochází ke zvětšení bytového fondu, a tedy i ke stoupajícímu komfortu bydlení, což byl ostatně rovněž běžný trend. V roce 1947 je v Urbanově napočítáno 47 domů, pak počet klesal až k roku 1982, kdy zde bylo napočítáno jen 40; v roce 2013 opět vyrostl na 53 domy. Ve druhém desetiletí 21. století tak k jednomu číslu popisnému náleželo průměrně 2,33 obyvatel.

Hlavní obživou Urbanovských byla pochopitelně zemědělská výroba, podobně jako v jiných oblastech Vysočiny převažovalo obilnářství, bramborářství, objevuje se řepa a také len (na kraji obce byly dvě obecní pazderny, na zahradě u čp. 1 a u čp. 13). Podle záznamů v urbanovských matrikách v době po roce 1771, kdy jednotlivé domy dostaly popisná čísla, byl nejčastějším řemeslníkem, který se ve vsi objevuje, krejčí. Přímou za krejčovský domek lze označit např. čp. 14, který patřil Holoubkům.¹⁸ Podobně tomu bylo v čp. 28, koncem 18. století byl krejčí také v chalupě čp. 7 a v čp. 13. Vedle „krejčovských“ domků nalezneme v Urbanově i „tkalcovské“ chalupy, jejichž obyvatelé se ale živili i zemědělstvím. To platí např. pro čp. 11 rodiny Nosků.¹⁹ Dalším tkalcovským domkem bylo čp. 16. Méně často a později se objevují ševci – prvního nalezneme v matrice až v roce 1812 (Jan Novotný z čp. 7).²⁰

Podobně jako v jiných vesnicích, také v Urbanově se obecní kováři, kteří měli zřejmě „verštat“ u čp. 12 v dřevěné stavbě (1835), často střídali, protože obec propachtovávala

¹⁵ Ibidem, s. 999.

¹⁶ TIRAY (pozn. 1), s. 42.

¹⁷ BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL (pozn. 1), s. 298.

¹⁸ První krejčí je tu doložen v roce 1758 a pak v nepřetržité řadě až do roku 1866.

¹⁹ Tomáš Nosek je k roku 1757 uveden jako tkadlec a toto řemeslo vykonávali i potomci, doložitelně do roku 1876.

²⁰ Viz Matriky urbanovské fary (matrika narozených, oddaných a zemřelých 1724–1784; matrika narozených 1784–1821, matrika narozených 1822–1859, matrika narozených 1860–1895), http://actapublica.eu/matriky/brno/?akce=hledat&ac_me=Urbanov%3AUrbanov+%28Urbanau%29+%2F+Jihlava&submit=Hledat&hl_all2=4517&hl_signatura= (vyhledáno 25. 5. 2017).

kovárnu jen na určitou dobu. Teprve od roku 1827 se vytvořila generace rodiny kovářů Škarků, protože František Škarek v roce 1829 kovárnu od obce koupil. Druhá kovárna vznikla někdy kolem roku 1889 v domku čp. 36.

V obci se nacházely dva mlýny – dávno zaniklý „Pačulův“ (později „Brázdův“) mlýn v čp. 5, doložený již v 17. století, a menší mlýn, postavený majiteli statku čp. 6 někdy po roce 1771 severně od vsi.

V Urbanově byla zprvu jediná panská krčma (ve zmíněném čp. 21), uváděná urbářem již v roce 1580 a odebírající pivo z telčského pivovaru. Hospoda je tu ale bezpečně doložena až od roku 1833. Vedle další hospody v čp. 32 byl nejpozději v roce 1861 otevřen i hostinec v čp. 1, jehož nájemce Caspar Natter měl zároveň i krám. Kramáři, hokynáři či obchodníci se na venkově objevují vlastně velmi pozdě, zpravidla až hlouběji ve druhé polovině 19. století, což nepochybně souvisí nejen s nárůstem obyvatel, ale i s jejich zlepšenou situací, kdy již byla splacena náhrada za vyvázání z roboty. První obchodník v Urbanově Josef Preis (Prais) je v matrice k roku 1876 doložen i jako „poštministr“. Další obchod pak byl otevřen v čp. 27 (škola) kolem roku 1880. Koncem 19. století lze doložit změnu mezi řemeslníky a obchodníky, kdy se objevují nové profese. Kolem roku 1900 jsou například v Urbanově zmíněni dva pekaři a především dvojice řezníků a uzenářů, kteří se dříve dali zaznamenat jen v hostinci., kde se vařilo.²¹

Poštovní úřad byl v Urbanově zřízen jako pobočka telčského (z roku 1836) v roce 1872.²² Neměl nikdy vlastní budovu, ale existoval v různých usedlostech, podle toho, kdo se rozvážení pošty ujal (v čp. 37, čp. 24, v kulturním domě čp. 50 a aktuálně ve škole čp. 26).

První zmínku o škole lze nalézt ve vizitační zprávě z roku 1662, v níž je uvedeno, že v obci sice škola není, ale je tu učitel, ovšem jen kvůli kostelní službě. O deset let později je v Urbanově zmiňována škola i učitel. Protože školní kronika byla založena v roce 1788 a v tomto roce byla také škola reorganizována, je toto datum považováno za vznik první školní budovy ve vsi.²³ V roce 1808 bylo zapsáno do školy 166 žáků. V roce 1858 přibyla druhá a v roce 1883 třetí třída. Jistě omylem se tvrdí, že škola byla v čp. 24. Tam byla pouze pronajata druhá třída a škola sídlila v čp. 27.²⁴ Teprve když stará budova školy v roce 1868 hrozila

²¹ TIRAY (pozn. 1), s. 370.

²² TIRAY (pozn. 1), s. 72, 73, 374; BARTOŠ – SCHULZ – TRAPL (pozn. 1), s. 299; Školní kronika 1895–1918, s. 41, 47, 106, přístupná online – https://drive.google.com/drive/folders/0B4cd_MxOSbYzfiRhN3ZoRjdvTUhCbIYtQVAtWndpaWwzQ3BhNTJwdEk4cTBTSgxEs3RIUVU (vyhledáno 15. 9. 2017); *Protocoll uiber alle bey der Pfarrschule zu Urbanau, 1788–1895*, SOKA Jihlava, fond Archiv města Třešť, neinventarizováno.

²³ TIRAY (pozn. 1), s. 373.

²⁴ *Ibidem*, s. 373.

sesutím, bylo jednáno o výstavbě nové. Ta byla dokončena roku 1874.

Pokud se na Urbanov podíváme jako na urbanistický celek, jeví se základní struktura této vesnice během jejího vývoje v 17. a 18. století jako obvyklá. Podle nejstarších mapových podkladů (mapa I. vojenského mapování a mapy stabilního katastru) se jednalo o návesnici nálevkovitého tvaru, který určovaly místní komunikace a především pozoruhodná dominantní poloha kostela. O předpokládaném menším vrchnostenském sídle, které zřejmě zaniklo nejpozději na počátku 15. století, se nezachovaly žádné zprávy. Díky kostelu a faře se obec stala určitým centrem i pro okolní vesnice bez vlastního kostela či kaple. Fara navíc byla ve skutečnosti i největší (dvoulánovou) zemědělskou usedlostí a logicky přinášela i zaměstnání pro podruhy a děvečky. Farní škola se stala po reformách Marie Terezie také centrem vzdělávání, a to opět nejen pro místní, ale i okolní (příškolené) vesnice.

I. vojenské mapování z let 1764–1768²⁵ ukazuje poměrně pravidelnou výstavbu kolem cest z Telče na Novou Říši. Po východní straně lze na mapě rozpoznat devět objektů, na severní straně obce tři, dále kostel a faru jako uzavřenou čtyřkřídlou stavbu s vnitřním dvorem, pod farou nad silnicí k Telči dva objekty a dalších pět pod zmíněnou silnicí. Na severovýchod od cesty k Telči je zřetelně vidět mlýnské kolo, odpovídající urbanovskému mlýnu, a další jedno či dvě stavení. Lze tak bezpečně rozpoznat 21 objektů, což se vcelku shoduje s počtem 22 osedlých k roku 1650. Lze se proto oprávněně domnívat, že v proslém 17. a v první polovině 18. století nedošlo k žádným zvláštním změnám ve vývoji vesnice, což ostatně odpovídalo obecnému trendu. Jistě byly i během této doby vybudovány některé nové usedlosti, ale hlavní přestavba a výstavba zděných objektů je zřejmě spojena až s koncem 18. a počátkem 19. století.

Přece jen přesnější představu o podobě vesnice dávají mapy stabilního katastru vyměřené pro tuto oblast v roce 1835. Indikační skica navíc zachycuje i čísla jednotlivých domů.²⁶ Číslování v Urbanově proběhlo nejpozději v roce 1771, jak potvrzují matriky, kde se čísla domů objevují až ve druhé polovině tohoto roku.²⁷ Vzhledem k okolnosti, že se toto původní číslování, nařízené Marií Terezií a aplikované vojskem, zachovalo dodnes (na rozdíl od četných případů přečíslování na počátku 19. století), je dobrým vodítkem v poznání vývoje obce. Vojáci totiž pracovali systematicky. V případě Urbanova nezačíná číselná řada

²⁵ I. vojenské mapování – Morava, mapový list č. 60, 1763–1787, http://oldmaps.geolab.cz/map_viewer.pl?lang=cs&map_root=1vm&map_region=mo&map_list=m060 (vyhledáno 15. 11. 2017).

²⁶ Stab. kat. – indikační skica, císařské otisky, Urbanov (Urbanau), 1835, dostupné na webových stránkách ÚAZK: <http://archivnimapy.cuzk.cz/uazk/pohledy/archiv.html#> (vyhledáno 8. 6. 2017).

²⁷ Matriky urbanovské fary (pozn. 20).

ani panskou stavbou, ani první stavbou při příjezdu vrchnosti, ani farou, ale statkem na severní straně. Pokračuje pak po západní straně návsi (fara tak dostala čp. 4), odbočuje do údolí Moravské Dyje k mlýnu a k někdejšímu statku Dvořáků, znovu se vrací k západní straně a pokračuje kolem cesty na Starou Říši, po východní straně se pak vrací zpět až k čp. 26 a končí čp. 27, někdejší (dnes již dávno zaniklou) farní školou, proti kostelu sv. Jana Křtitele. Školní budova tak patrně vznikla již před rokem 1771 nebo nedlouho po tomto roce, nejpozději roku 1772, kdy je poprvé bezpečně doložena zápisem v matrice narozených. Další stavby (čp. 28–30), včetně druhého mlýna čp. 30, vznikají až po tomto tereziánském číslování, ale jistě před rokem 1835.

Císařský otisk z roku 1835 ukazuje, že v této době byla valná část domů, zpravidla jejich obytné části, již vystavěna z nespalitelného materiálu, i když domy si zachovávají tradiční štítovou orientaci. Modernější okapovou orientaci lze sledovat jen u domů čp. 2, čp. 10 a patrně i čp. 11, kde ale obytná budova zůstala dřevěná, patrně roubená. Okapovou stranou se k cestě obrací i čp. 21, statek a hostinec.

Několik málo patrových staveb v okapové orientaci (čp. 21, 24 a 27) je mladšího původu, z doby kolem poloviny 19. století. Obytné domy ze starší fáze výstavby jsou zásadně přízemní, zpravidla zděné, zatímco hospodářské stavby (kolníky, stodoly) byly stále ještě dřevěné. Zajímavá je skutečnost nepatrné vzdálenosti stodol od obytných objektů. Dispozice jednotlivých hospodářství se velmi blíží schématu, který byl publikován v *Vlastivědě moravské* v roce 1913.²⁸ Na jedné straně dvora stálo obytné stavení v běžném trojdílném schématu se vstupní síní, k níž přiléhala po straně směrem k návsi sednice (světnice), často s odděleným přístěnkem, za síní byla černá kuchyně s chlebovou pecí, někdy se spižírnou, a na opačné straně od sednice zadní komora. Na tu navazují chlévy se samostatným přístupem ze dvora, ze zápraží vytvořeným přesahem zhlaví trámů sedlové střechy. V konci dvora stála stodola, vedle ní byl vjezd na pole. U obydlí byly kolny na hospodářské nářadí a chlívky, při návsi pak jednoprostorový výměnek. Do dvora vedl z návsi jednak vjezd pro vozy, jednak zde byla branka pro pěší. Je zajímavé, že tuto základní dispozici lze i u dnešních staveb rozeznat, ale jednotlivé objekty již slouží k zcela rozdílnému účelu, protože je velmi omezen počet soukromě hospodařících zemědělců.

Statky čp. 1, 2, 3, 26/24 a 22/23 obklopují náves u kostela a fary čp. 4, poněkud dále je statek čp. 18/19 a mimo intravilán vsi leží statek čp. 6, kde již v 16. století je doložena rodina Dvořáků, která grunt držela až do konce 19. století, kdy se stala majetkem rodiny Kotrbů.

²⁸ TIRAY (pozn. 1).

Neobvyklá situace dvora svádí k hypotéze o původně samostatném svobodném dvoru, jak naznačuje i jméno majitele – Dvořák. Navíc se na statku zachoval i pozdně gotický detail portálku z první poloviny 16. století (shodného s portálkem v kostele), i když dnes v druhotném postavení v hospodářské části statku čp. 6, dále pak okénko datované na kamenném ostění rokem 1776. Původní vesnici lze téměř jistě hledat kolem trojúhelné návsi, kde jsou největší usedlosti. Zmíněná výsadní krčma (v objektu čp. 21) stála na křižovatce cest a vlastně na konci původní středověké vesnice, s výjimkou gruntu čp. 18/19.

Zatímco během 17. století domy řemeslníků vzhled vesnice prakticky neovlivňovaly, s jedinou výjimkou velmi specializovaného řemesla kovářského či spíše podkovářského, od konce 18. století se počet domků řemeslníků poměrně nápadně zvyšuje. Zatímco třeba na Plzeňsku se tyto domky objevují uprostřed intravilánu obce, zpravidla na návsi, pak v Urbanově se posouvají na okraj, podél cesty na Starou Říši. Tento trend zřejmě souvisí se specializací práce a s rostoucími nároky, kterým již podomácká výroba nestačila.

Se zvyšujícími se požadavky na bydlení a s výstavbou zděných domů se vedle tradičních venkovských řemesel objevují truhláři, tesaři a zedníci, i když zpravidla vždy jen jediný řemeslník pro několik okolních vesnic, protože v malé komunitě by stálou obživu jistě nezískali. Jejich potřebě zemědělské půdy vyšla vstříc legislativa první republiky a její rozdělení zbytkových statků. I řemeslníci si tak zakupovali půdu k obdělávání. To ovšem přinášelo potřebu výstavby hospodářských staveb, takže i původní malé řemeslnické domky dostávají v Urbanově během parcelace žateckého velkostatku ve dvacátých letech 20. století podobu drobných zemědělských usedlostí. Dochází tak k viditelnému zahušťování dřívější výstavby.

S ohledem na skutečnost, že v obci nevznikl žádný průmyslový podnik a není zde ani železniční stanice, nedošlo koncem 19. století k žádnému většímu rozvoji bytové domovní výstavby. Ještě v roce 1843 je v Urbanově jen 31 domů, stav z roku 1771 je tedy prakticky fixován, do roku 1870 pak počet stoupl na 38 domů a potom přicházejí dlouhá léta stagnace, takže do roku 1880 se zvýšil počet objektů jen o jeden a tento stav přetrvává až do roku 1929. Teprve až v následujících letech byl bytový fond rozšířen, v roce 1947 je tedy registrováno celkem 47 domů. Nové přírůstky ale jen částečně zahušťují stávající výstavbu (čp. 32, 33, 35, 36 a čp. 43) a spíše využívají volných ploch na okraji intravilánu. V padesátých letech 20. století bylo v Urbanově založeno JZD, velké zemědělské stavby byly však vybudovány na sever od obce, jejíž historický rozvrh tedy nenarušily.

Přestože byla zachována základní dispozice obce, ráz vesnice se výrazně proměnil. Prašné cesty byly nahrazeny asfaltovými silnicemi, některé trasy zanikly, například

významná komunikace z návsi do údolí Moravské Dyje, procházející místy, kde dnes stojí čp. 43 a 47, a dále kolem mlýna čp. 5 a za statek čp. 6. Intravilán obce poznamenala stožáry elektrického vedení také elektrifikace, která proběhla již v roce 1938. Dřívější plaňkové ploty, ohrazující předzahrádky, byly zaměněny za ploty z drátěného pletiva. Většina stavebních objektů už ztratila svou historickou podobu – jejich střechy obdržely místo došků či šindele novodobou krytinu z ražených keramických či betonových tašek, u fasád se změnila podoba okenních konstrukcí a velikost okenních otvorů a zvýšila se jejich barevnost, protože byla opuštěna původní nepříliš rozsáhlá škála přírodních barviv. Většinou byly odstraněny dřívější architektonické detaily, zvláště ty historizující z konce 19. století.

Určující stavbou Urbanova je i dnes kostel sv. Jana Křtitele, k dalším sakrálním památkám náleží především socha sv. Jana Nepomuckého na návsi (asi z roku 1729), kříž „V Braňce“ vztyčený po roce 1796 majiteli panství a několik dalších křížů z druhé poloviny 19. století. V obci se nachází také pomník obětí první světové války z roku 1921. Původní pohřební místo kolem kostela bylo před rokem 1835 nahrazeno novým hřbitovem, rozšířeným roku 1953. Profánní zástavbu obce tvoří převážně nověji přestavěné objekty od konce 19. století až po dnešní dobu, zvláště intenzivní výstavba proběhla v první polovině 20. století. Přesto se zde zachovaly pozoruhodné starší architektonické prvky, pocházející zřejmě z první poloviny 19. století, případně z mladší doby. Některé dochované detaily ukazují na velké ovlivnění venkovské architektury nejbližším výstavným městem, v případě Urbanova Telčí. Předně je to dekorace vjezdů s přímým (později segmentovým) překladem, kde postranní kamenné sloupky končí stejně jako u mnohých telčských domů asi ve dvou třetinách výšky vjezdu (např. u čp. 32 – původně čp. 1, u čp. 4, 9, 21 a 33). Dalším zajímavým prvkem jsou žulová ostění ještě pozdně barokního charakteru, s typickým zvlněním překladu, které do širokého okolí dodávali kameníci z Mrákotína. Tyto portálky se objevují od konce 18. století, v Urbanově však zpravidla vznikaly nejdříve na počátku 19. století. Oproti obdobným portálkům v Telči, datovaným většinou rovněž až do prvních desetiletí 19. století, jsou portálky v Urbanově ještě jednodušší (např. u čp. 13, 18 či 19). [obr. 13] Dalším charakteristickým prvkem jsou okosená nároží, která se objevují na řadě urbanovských staveb. Přes mohutné přestavby lze v některých objektech (např. čp. 19) pozorovat původní schéma se světnicí při cestě, vstupní síní, černou kuchyní a zadní komorou.

Centrum Urbanova, návěs, prošla zásadní proměnou v letech 1972–1974, kdy byla parkově upravena, uměle osvětlena a doplněna čtveřicí kamenných váz, z nichž zbyly v letech 1994–1995 jen kamenné podstavce. Do vzniklého parku byla posléze vestavěna i

drobná čekárna autobusové zastávky. Podoba návsi z první poloviny 19. století byla však zasažena již dříve, a to nejen vysázením stromů, ale rovněž výstavbou protipožární nádrže, která je zachycena ještě na starých fotografiích. Původně byla náves – tak, jak je zachycena mapami z roku 1835 – jen volnou plochou bez stromů a rybníku, na níž stála pouze socha sv. Jana Nepomuckého a dnes již zaniklá školní budova (čp. 27). Zeleň tvořily na návsi jen drobné zahrádky před školou a jednotlivými usedlostmi, které se dodnes dochovaly. Z novějších veřejných staveb lze vzpomenout charakteristický kulturní dům (čp. 50), postavený v roce 1984, který respektuje venkovskou architekturu a do intravilánu obce zapadá.

Na obci Urbanov lze dobře sledovat proměnu venkovské aglomerace, která souvisí se změnou způsobu života, s vývojem životního prostředí a techniky. Tento nezadržitelný vývoj se odráží jak ve vzhledu jednotlivých staveb, tak i v podobě celé obce. Přesunem zemědělské výroby z jednotlivých domů jejich hospodářské objekty ztratily svůj původní smysl a jsou využívány jiným způsobem. Venkovský dům se začíná svým fungováním daleko více blížit vile, i když je zachována původní dispozice, někdy i původní stavby. Tento trend se nezměnil ani po roce 1989. Nová zemědělská technika je totiž i po zániku kolektivních zemědělských družstev spíše určena k efektivnímu farmářskému hospodaření než potřebám maloročníků.

Návrat k historickému vzhledu vesnice není již možný a vlastně jej ani nelze považovat za žádoucí, pokud se nejedná o skanzen. Přesto je potřebné vyzdvihnout přístup obyvatel Urbanova za citlivé úpravy svých domů, které nadále zachovávají vesnický charakter a veškeré půvaby venkova. Platí to jak pro rekonstrukce, ale dokonce i novostavby z posledních let.